

УДК 332.012.334

Манойленко М.В.,
аспірант,

Міжнародний університет бізнесу і права

ЗАСТОСУВАННЯ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ ДО СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ДЕПРЕСИВНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Манойленко М.В. Застосування кластерного підходу до стратегій розвитку депресивних територій України. У статті узагальнено зарубіжний та вітчизняний досвід створення й розвитку кластерів, здійснено аналіз наявних підходів до розвитку кластерних систем із метою їх оптимізації.

Ключові слова: кластеризація, конкурентоспроможність економіки, державна підтримка.

Манойленко М.В. Применение кластерного подхода к стратегиям развития депрессивных территорий Украины. В статье обобщен зарубежный и отечественный опыт создания и развития кластеров, осуществлен анализ существующих подходов к развитию кластерных систем с целью их оптимизации.

Ключевые слова: кластеризация, конкурентоспособность экономики, государственная поддержка.

Manoylenko M.V. Application of a cluster approach in strategies for the development of depressed territories of Ukraine. The article generalizes foreign and domestic experience of creation and development of clusters. The analysis of the existing approaches to the cluster systems order to optimize them is done.

Key words: clustering, competitiveness of the economy, state support.

Постановка проблеми. У стратегії підвищення конкурентоспроможності економіки України, її депресивних територій передбачено формування ефективних мережових виробничих систем, широке розповсюдження кластерних принципів організації виробничої взаємодії на регіональному рівні, що надає значні можливості як для підвищення конкурентоспроможності місцевого бізнесу, так і для підвищення ефективності економічної політики.

Концепція кластерного підходу не є новою для світової науково-практичної сфери у цілому та для України зокрема [2]. Проте саме кластери сьогодні доводять свою застосовність як інструменту спрямованого розвитку економіки регіону, посилення її конкурентоспроможності, побудови чи реструктуризації регіональних економічних підсистем, розв'язання територіальних соціальних проблем, проблем раціонального ресурсовикористання тощо. Від самого початку розвитку кластерний підхід активно розглядався з позицій його застосування як складника регіонального управління. Актуальність управлінської інтерпретації кластерного підходу в умовах домінування посткейнсіанської теорії регіональної політики суттєво посилює його віднесення до «м'яких» регуляторно-інструментальних засобів впливу на об'єкти економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття теорії та методології кластерного підходу присвячено досить велику кількість робіт. Серед них варто відзначити праці зарубіжних учених: Є. Дахмана, С. Лімера, М. Портера, С. Розенфельда, Д. Сольє, І. Толенадо, Е.Дж. Фезера, В. Фельдмана, М. Енрайта та ін., у яких сформовано його класичні поняття.

Вітчизняні вчені за останнє десятиліття активно продовжили розвиток основних ідей кластерного підходу з позицій використання його переваг в умовах української економічної та управлінської кон'юнктури. Сьогодні суттєва кількість досліджень учених-регіоналістів тією чи іншою мірою охоплює аспекти кластерного підходу. Зокрема, внесок у розвиток його ідей здійснили праці: О. Амоші, С. Бельтюкова, В. Белінської, В. Беседіна, З. Варналія, В. Геєця, О. Дейнеки, М. Долішнього, В. Демченка, С. Дорогунцова, Б. Корецького, О. Лапко, І. Лукінова, І. Мартиняка, А. Павлюка, А. Темченка, А. Турила, В. Хомякова, М. Якубовського та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення особливостей формування кластерів із позицій дослідження процесів у депресивних територіях, що допоможе забезпечити адаптацію до технологічних і ринкових змін внутрішнього і зовнішнього середовища в Україні.

Виклад основного матеріалу. Стимулювання структурних зрушень у промисловості України потребує застосування нових організаційних важелів, здатних забезпечити підвищення продуктивності праці, реструктуризацію промислового сектору зі збільшенням частки високотехнологічних та наукоємних виробництв, зростання інноваційної активності підприємств та створення замкнених ланцюгів виробництва. Одним із найбільш ефективних способів досягнення цієї мети є застосування кластерного підходу до організації промислового виробництва в депресивних територіях, який дає змогу поєднати науково-технологічний, інноваційний та виробничий потенціали промисловості, сприяє створенню нового класу виробничих систем,

що об'єднуюватимуть ресурси та компетенції, недоступні для окремих підприємств.

Протягом останніх років у розвинених країнах світу усвідомлюється необхідність формування нової промислової політики, заснованої на поєднанні активної ролі держави та ринкових механізмів, а також пошуку найбільш ефективних інструментів та механізмів державного впливу на розвиток промислового комплексу [4].

Значного поширення під час формування державної політики розвитку реального сектору економіки набуває застосування кластерного підходу, суттєвою перевагою якого перед традиційним секторальним підходом є його комплексність: кластерна політика в депресивних територіях дає змогу досягати цілей не лише у сфері формування та розвитку промислових кластерів, а й у інших сферах державної політики: інвестиційній, інноваційній, соціальній, забезпечуючи досягнення найбільшого синергетичного ефекту у стимулюванні економічного зростання.

Залежно від ролі держави в проведенні кластерної політики розрізняють такі підходи [1]:

1) функціональна кластерна політика, за якої держава сприяє налагодженню співпраці між зацікавленими сторонами та надає певну фінансову підтримку щодо реалізації проекту;

2) підтримувальна кластерна політика, де функція держави доповнюється спрямуванням та підтримкою інвестицій в інфраструктуру кластера для стимулювання його розвитку;

3) директивна кластерна політика, коли підтримувальна функція держави доповнюється проведенням спеціальних програм, які спрямовані на трансформацію спеціалізації регіону через розвиток кластерів;

4) інтервенційна кластерна політика, коли держава разом зі своєю директивною функцією бере на себе відповідальність за подальший розвиток кластеру через надання трансфертів, субсидування, інші інструменти активного регулювання та формування його спеціалізації в аграрній економіці.

Сьогодні в країнах Європи, Японії та Індії 65–70% підприємств є учасниками кластерів; близько 70% кластерних структур функціонує у промисловій сфері. У США в рамках кластерів працює більше половини підприємств, а частка створеного ними ВВП перевищує 60%. Повністю охоплена кластеризацією економіка скандинавських країн: Данії, Фінляндії, Норвегії та Швеції. Активно йде процес формування кластерів у Південно-Східній Азії та Китаї. Так, у Китаї нині працює більше 60 кластерів, у яких сконцентровано близько 30 тис. компаній із більше ніж 3,5 млн. співробітників та рівнем продажів близько 200 млрд. дол. щороку.

Загалом основні переваги кластеризації такі:

1. Кластери підвищують продуктивність підприємств шляхом:

- а) кращого доступу до робочої сили та постачальників;
- б) доступу до спеціалізованої інформації;
- в) доповнюваності продуктів, які внаслідок цього стають привабливішими для споживачів;
- г) доступу до інституцій та суспільних товарів;
- д) кращої мотивації керівників;
- е) посилення зв'язків між продукуванням інновацій та їх упровадженням у виробництво.

2. Кластери збільшують темпи інновацій і визначають їх напрям, що дає змогу створити фундамент для майбутнього економічного зростання.

3. Кластери стимулюють створення нових підприємств за рахунок таких чинників, як: а) помітніші ніші для нових підприємств; б) наявні необхідна сировина, комплектуючі частини та робоча сила; в) можливості венчурного підприємництва.

У ЄС сьогодні функціонує близько 2 тис. офіційно зареєстрованих кластерів, у яких працюють 38% зайнятих у всіх країнах ЄС. 150 з існуючих кластерів визнано кластерами світового рівня за показниками зайнятості, розмірами кластера та спеціалізацією. Останні дослідження свідчать про те, що протягом 2013–2016 рр. 33,3% фірм, які є членами кластерів, продемонстрували зростання зайнятості більше ніж на 10%, тоді як поза кластерами такі показники зростання зайнятості зафіксовано лише у 18,2% фірм.

Активна роль держави та наддержавних утворень (наприклад, ЄС) у формуванні кластерних мереж на сучасному етапі розвитку кластерів пояснюється необхідністю залучення кваліфікованого персоналу та організацій, які спеціалізуються на важливому для регіону або держави виді діяльності, а також залежністю інноваційної діяльності підприємств від стану розвитку фундаментальної науки, яка є сферою відповідальності держави: частка державного сектору у витратах на дослідження та розробки у розвинених країнах Європи становить близько 40%.

У переважній більшості країн кластеризація підтримується на державному рівні шляхом реалізації кластерної політики, під якою розуміють спільну діяльність органів державної влади та управління, установ та організацій наукового, виробничого, громадського та інших секторів, спрямовану на створення умов для формування нових кластерів в економіці. Національні програми кластеризації сьогодні має переважна більшість країн ЄС. Зазвичай у них передбачене надання значної фінансової підтримки розвитку кластерів відповідно до національних стратегічних пріоритетів (ключових технологій, пріоритетних секторів економіки тощо), яка спрямовується переважно на підтримку кластерного менеджменту, НДДКР та інноваційних проектів.

Поширеними є також регіональні та місцеві програми кластеризації, перевагою яких є можливість урахування індивідуальних специфічних особливостей діяльності кластерів під час побудови програми через налагодженість безпосереднього діалогу з учасниками.

Найпривабливішими для створення кластерів в Україні протягом останнього десятиліття залишаються туристичний сектор, харчова промисловість (або АПК), важке машинобудування. Переважна більшість українських кластерів перебуває на стадії становлення [6].

Про незрілість більшості промислових кластерів в Україні свідчать також відсутність стійких міжрегіональних кластерних об'єднань та переважна концентрація промислових кластерів у межах окремих областей або районів. В Україні дотепер не сформовано загальнонаціональної стратегії розвитку кластерів, інтегрованої в інші види державної економічної політики. Відсутня нормативно-правова та інституційна база для реалізації кластерної моделі розвитку. Сьогодні розроблені проекти нормативно-правових актів із формування засад державної політики у сфері кластеризації залишаються незатвердженими.

Серед них – проект концепції створення кластерів в Україні (2008 р.); проект концепції загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України до 2017 р. (2008 р.); проект концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів (2009 р.). Водночас протягом останніх років кластеризація стає одним із пріоритетів регіональної економічної політики в Україні: створення та розвиток кластерів визнано одним із найважливіших напрямів у стратегіях розвитку багатьох регіонів. Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 р., у якій ураховано пріоритети євроінтеграції, зміни зовнішніх та внутрішніх умов для розвитку регіонів протягом останніх років та нові ризики, пов'язані з анексією Російською Федерацією АР Крим і військовим конфліктом на Сході України.

Для виконання цієї Постанови було розроблено нові регіональні стратегії розвитку України, у багатьох з яких передбачається застосування кластерного підходу до вирішення економічних проблем регіонів та забезпечення нової якості економічного зростання. Розвитку кластерної форми організації виробничої діяльності приділено увагу у стратегіях розвитку 15 областей України.

Аналіз регіональних стратегій свідчить про те, що переважна більшість областей України розглядає кластерну модель як інструмент для реалізації двох головних завдань – забезпечення ефективного розвитку АПК та розбудови інноваційної моделі у промисловості, що визначено цілями застосування кластерного підходу у дев'яти та семи областях відповідно (табл. 1).

Іншими зазначеними у стратегіях напрямками розбудови кластерної моделі є розвиток туристичного сектору (у т. ч. «зеленого» туризму), стимулювання транскордонного співробітництва, зміцнення потенціалу малого та середнього підприємництва (МСП) і розбудова його інфраструктури, вирівнювання регіонального розвитку та вирішення проблем депресивних регіонів, становлення галузі альтернативної енергетики.

Визначення пріоритетних напрямів кластеризації у багатьох областях не враховує специфіки промислового розвитку регіону, залишаючи поза увагою галузі промисловості з найбільшим потенціалом кластеризації та сформовані міжгалузеві кооперативні зв'язки (наприклад, суднобудування та морська індустрія у Миколаївській обл.) [5].

У багатьох стратегіях має місце просте дослівне копіювання цілей та стратегічних пріоритетів регіонального розвитку зі стратегій інших регіонів, включаючи пріоритетні напрями та сектори для створення та розвитку кластерів (насамперед щодо створення кластерів в АПК та розвитку підприємницького середовища) депресивних територій.

Важливою відмінною рисою кластера є його інноваційна орієнтованість. Успішні кластери формують там, де здійснюється або очікується прорив у сфері техніки і технології виробництва з подальшим виходом на нові ринки збуту. Процеси ж кластеризації у вітчизняній економіці відрізняються некоординованістю дій, низькою ефективністю вже створених мережевих структур, відсутністю стимулюючого середовища.

Основними причинами слабого розповсюдження таких процесів в Україні вважаємо:

Застосування кластерної моделі у стратегіях розвитку регіонів України [3]

Мета	Область	Кількість областей
Збільшення ефективності агропромислового виробництва та реалізація потенціалу АПК	Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Полтавська, Тернопільська, Чернівецька, Чернігівська	9
Запровадження інноваційної моделі розвитку у промисловості	Вінницька, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Тернопільська, Чернівецька	7
Зміцнення потенціалу МСП і розбудова його інфраструктури	Волинська, Полтавська, Чернівецька, Донецька, Львівська, Херсонська	6
Забезпечення розвитку рекреаційного потенціалу та туристичної галузі	Тернопільська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська	4
Стимулювання транскордонного співробітництва та прикордонних територій	Вінницька, Закарпатська, Львівська	3
Зменшення диспропорцій розвитку в регіоні	Донецька, Київська, Миколаївська	3
Забезпечення розвитку сектору альтернативної енергетики	Івано-Франківська, Чернігівська	2

– тривалу економічну і політичну кризу, пов'язану з трансформацією економіки країни, глобальною фінансовою кризою;

– неефективне державне регулювання інноваційної сфери через механізми податкової, фінансової, митної, амортизаційної політики;

– несинхронність у прийнятті та введенні в дію законів, кодексів, підзаконних актів у правовому просторі інноваційної сфери країни, протиріччя в них, часті зміни і просто скасування нормативно-правових актів, відсутність законодавчої підтримки процесів кластеризації;

– різке скорочення державних замовлень і попиту на інноваційну продукцію, продукти, послуги, особливо у високотехнологічних видах діяльності: аерокосмічній, оборонній, машинобудуванні, особливо суднобудуванні, електронній промисловості;

– низький промисловий попит на продукцію з високою доданою вартістю;

– слабку інноваційну активність промислових підприємств, особливо малих, тобто пасивність підприємців до змін в умовах високих ризиків і невизначеності у вітчизняній економіці;

– найбільш активні види економічної діяльності національного господарства (транспорт, телекомунікації, хімічна і харчова промисловість) потреби у технічному переозброєнні, модернізації виробництва реалізують переважно за рахунок імпорту машин, технологічного обладнання, устаткування, пристроїв тощо;

– структуру власності, яка склалася у господарському комплексі України, впливала і дотепер впливає

на можливості самофінансування учасниками своєї інноваційної діяльності та їх доступу до кредитних та інших фінансових ресурсів.

Кластеризація економіки України стримується наявністю суб'єктивних чинників. Серед цих чинників стримування реалізації кластерних ініціатив особливе місце належить недосконалості чинного законодавства, а також відсутності концепції скоординованої кластерної політики, яка б урахувала особливості регіонів України, можливості розвитку наявного наукового потенціалу під час створення кластерів і потенційні труднощі у процесі реалізації кластерних проектів.

Висновки. Недооцінювання потенціалу застосування кластерного підходу до забезпечення економічного розвитку депресивних територій та розбудови міжгалузевого співробітництва в регіонах із високим потенціалом кластеризації, а також ігнорування галузево-секторальних особливостей територіального розвитку під час розроблення регіональних стратегій дають змогу зробити висновок про те, що спроби задіяти найкращі світові практики стимулювання регіонального розвитку в Україні все ще дуже часто здійснюються з формальної, а не зі змістовної позиції.

У цілому формування і розвиток кластерів призводять до інтегральних переваг: підвищення конкурентоспроможності економіки, активізації інноваційних процесів і реальних механізмів узгодження інтересів влади, бізнесу, науки та освіти під час розроблення стратегії розвитку як на рівні окремого суб'єкта господарювання, учасника кластера, так і на рівні регіону й країни.

Список використаних джерел:

1. Бізнес-кластери: потрібна сила. URL: <http://www.innovations.com.ua/ua/articles/op-manage/biznes-klasteripotrijna-sila>.
2. Мельник Ю.М. Проблеми формування регіональних стратегій в контексті сталого розвитку. Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка». 2015. № 1. С. 159–165.
3. Моніторинг та оцінювання програм регіонального розвитку / М. Лендвел, Б. Винницький, Ю. Ратейчак, І. Санжаровський; за ред. І. Санжаровського, Ю. Полянського. К.: К.І.С., 2017. 218 с.
4. Ринейська Л.С. Кластери у сучасній глобальній економіці. Ефективна економіка. 2016. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4971>.
5. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2016: монографія / за ред. О.С. Власюка. К.: НІСД, 2016. 576 с.
6. Хаджинов І.В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку депресивних територій. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: збірник наукових праць. Маріуполь: Вега-Принт, 2018. 352 с. URL: http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Tpiv/2018/40.pdf.